

PROCURATORIS REVOCATIO U PRAVU TRIPARTITA

Doc. dr. sc. Henrik-Riko Held*

UDK: 34(497.5:439)(091)

34(37):347.965(439)(091)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: studeni 2018.

Autor u radu analizira institut *procuratoris revocatio* iz *Tripartita* Stjepana Werböczyja, odnosno mogućnost opoziva određene radnje koju je poduzeo prokurator u sudskom procesu. Najprije izlaže samo uređenje instituta u *Tripartitu* predstavljajući sve relevantne implikacije. Zatim daje pregled funkcija koje su imali procesni zastupnici *procurator* i *advocatus* u rimskom pravu i rimskoj pravnoj tradiciji. Nakon toga bavi se opozivošću radnji tih zastupnika, posebno analizirajući *revocatio* (opoziv) u kontekstu procesnog zastupanja preko prokuratora te pravila o mogućnosti opoziva izjave advokata (*error advocatorum*) u rimskom pravu i rimsko-kanonskom procesu. Na tim temeljima naposljetku kritički vrednuje prisutnost rimske pravne tradicije u kontekstu instituta *procuratoris revocatio* u pravu *Tripartita*.

Ključne riječi: *procuratoris revocatio*, *error advocatorum*, procesno zastupanje, *Tripartit*, rimsko pravo

1. UVOD**

Tripartit Stjepana Werböczyja iz 1514. godine, punim imenom *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*¹, od

* Dr. sc. Henrik-Riko Held, docent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb, Hrvatska; hheld@pravo.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6217-2655

** Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost u okviru projekta Preobrazba građanskog pravosuđa pod utjecajem globalnih i regionalnih integracijskih procesa. Jedinstvo i različitost (br. 6988).

¹ U analizi se upotrebljava sljedeće izdanje: Bak, J. M. *et al.* (ur.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae, tomus V: Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, Budimpešta, 2005.

iznimne je važnosti za hrvatsku, mađarsku, ali i opću europsku pravnu povijest kao ključan pravni dokument svoga vremena i jedan od temelja naknadnoga pravnog razvoja.² Ovaj rad usredotočen je na specifičan institut unutar inače fragmentarnoga procesnog uređenja u Tripartitu.³ Riječ je o institutu *procuratoris revocatio*, koji se odnosi na mogućnost opoziva izjave, odnosno određene radnje prokuratora u sudskom procesu. Taj institut svjedoči o odnosu između stranke i njezina prokuratora u pravu Tripartita, odnosno općenito o položaju procesnog zastupnika, a uz to imao je velik utjecaj na tijek i trajanje procesa. Također, *procuratoris revocatio* može se konceptualno povezati s određenim procesnim institutima poznatim još u rimskom pravu kao i u njegovoj srednjovjekovnoj razradi i recepciji, odnosno u rimsko-kanonskom procesu. Zbog svega navedenog on zaslužuje posebnu analizu, koja može pridonijeti detaljnijem razumijevanju Tripartita i njegove važnosti kao i problematici procesnog zastupanja u njegovim okvirima.

U radu se najprije izlaže uređenje instituta *procuratoris revocatio* u pravu Tripartita, uz opće implikacije koje je on imao za odnos između zastupane osobe i zastupnika kao i za sudski proces u cijelosti. Zatim se kao konceptualni okvir analize daje povijesni pregled funkcija koje su imali *procurator* i *advocatus* kao procesni zastupnici i pomoćnici u rimskom pravu i rimsko-kanonskom procesu.

² Za više o Tripartitu i njegovoj važnosti općenito v. Péter, L., *The Irrepressible Authority of the Tripartitum*, u: Bak *et al.* (ur.), *op. cit.* u bilj. 1, str. xiii-xxvi i Rady, M., *Stephen Werbőczy and his Tripartitum*, u: *ibid.*, str. xxvii-xliv. Temeljita analiza Tripartita i općenito običajnoga mađarskog prava, s iscrpnim uputama na daljnju literaturu, može se naći u Rady, M., *Customary Laws in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*, Oxford, 2015. Općenito o važnosti Tripartita u povijesti hrvatskog prava v. Čepulo, D., *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, Zagreb, 2016., str. 96 *sqq.* O primjeni hrvatsko-mađarskoga privatnog prava, uključivo i Tripartita, na hrvatskim prostorima v. Lanović, M., *Stjepan pl. Verbőcz, veliki učitelj staroga našega prava*, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 126=277, br. 1, 1943., str. 65–102, str. 88 *sqq.*, a za razdoblje nakon Prvog svjetskog rata Radovčić, V., *Pokušaj kodifikacije građanskog prava u staroj Jugoslaviji („Predosnova Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju“)*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 7, br. 1, 1975., str. 249–307, str. 255 *sq.* Temeljita analiza onodobnoga hrvatsko-mađarskog privatnog prava u domaćoj literaturi može se naći u Lanović, M., *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929., s uputama na daljnju literaturu na str. 100 *sqq.* Za relevantnost hrvatsko-mađarskoga privatnog prava, temeljena na Tripartitu, u suvremenome hrvatskom pravu v. Petrak, M., *Rimsko pravo kao pozitivno pravo u Republici Hrvatskoj. Prilog tumačenju Zakona o načinu primjene pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. godine*, Hrvatska pravna revija, vol. 6, br. 10, 2006., str. 1–11, str. 8 *sqq.*

³ Cf. Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2005), str. xxxvi *sq.*

Nakon toga izravno se analiziraju instituti konceptualno povezivi s predmetnom mogućnošću opoziva izjave, odnosno radnje prokuratora. Tako je tema posebna poglavlja *revocatio* u kontekstu procesnog zastupanja preko prokuratora, kao institut kanonskog prava temeljen na različitim rimskim pravnim izvorima. Zatim se analizira mogućnost stranke povući izjavu svojeg advokata u kojoj je došlo do neke pogreške (*error advocatorum*), koja je postojala u carskom zakonodavstvu postklasičnoga rimskog prava i na čijem se temelju razvio odgovarajući institut i u rimsko-kanonskom procesu. Takvom analizom nastoji se pridonijeti potpunijem razumijevanju razine utemeljenosti jednoga procesnog instituta iz Tripartita u rimskoj pravnoj tradiciji. Time ova analiza može pomoći i u općem vrednovanju rimske pravne tradicije u kontekstu prava Tripartita i svih pravnih područja gdje je ono bilo ili jest relevantno.

2. UREĐENJE INSTITUTA

Procesno pravo u Tripartitu uređeno je u drugom poglavlju, nakon kraćeg izlaganja o pravnim izvorima i njihovu autoritetu.⁴ Kako je već napomenuto u uvodu, procesno je uređenje Tripartita fragmentarno i nesustavno izloženo. Kao glavni razlog za to ističe se činjenica da je Tripartit bio namijenjen ponajprije neposredno plemićima kao strankama u procesu, a ne njihovim zastupnicima i pomoćnicima koji su ionako dovoljno dobro poznavali proces. U tom smislu procesno izlaganje u Tripartitu ograničeno je samo na ono što se neposredno ticalo stranaka.⁵ U tu strukturu savršeno se uklapa izlaganje o institutu *procuratoris revocatio*, kojim se uređuje mogućnost stranačkog opoziva određene radnje prokuratora, dajući time važne informacije strankama vezano za njihov odnos s prokuratorom.

Procuratoris revocatio uređena je u poglavljima 79. – 81. druge knjige Tripartita, gdje su pokriveni glavni aspekti tog instituta.⁶ Uz to, preciznija pravila i

⁴ V. *Tripartitum* II, 18 *sqq.* Sustavna analiza cjelokupna mađarskoga običajnog procesnog prava, uključivo i onoga vezanog za Tripartit, može se naći u Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 121 *sqq.*; Rady, M., *Hungarian Procedural Law and Part Two of the Tripartitum*, u: Rady, M. (ur.), *Custom and Law in Central Europe*, Cambridge, 2003., str. 47–70; Szabó, B. P., *Das system der Rechtspflege*, u: Máthé, G. (ur.), *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*, Budimpešta, 2017., str. 271–320.

⁵ Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 122, i Rady, *op. cit.* u bilj. 4, str. 54.

⁶ Poglavlje 79 naslovljeno je *Procuratoris revocatio quid sit et ubi fieri debeat* (Što je opoziv prokuratora i gdje se mora napraviti), 80 *Procuratoris responsio quomodo et quo onere retractari debeat* (Kako se opoziva odgovor prokuratora i pod kojim teretom), a 81 *Procuratoris responsio duobus modis solet revocari* (Odgovor prokuratora obično se

varijacije postojali su u općemu običajnom pravu, njegovu tumačenju i kasnijem zakonodavstvu.⁷ Unatoč samom nazivu koji bi mogao upućivati na suprotno, *procuratoris revocatio* ne odnosi se na opoziv samog prokuratora.⁸ U tekstu *Tripartita* riječ je o opozivu izjave, odnosno odgovora prokuratora (*responsio*), koje je on dao bez suglasnosti odnosno znanja zastupane osobe.⁹ Međutim, već Kitonić u svojem komentaru hrvatsko-mađarskoga procesnog prava iz 17. st. navodi da je moguće povlačenje ne samo onoga što je rečeno (*dicta*) nego i onoga što je učinjeno (*facta*), dakle općenito bilo koje procesne radnje.¹⁰ To je bilo potvrđeno i u naknadnim komentarima.¹¹ Očigledno je bila riječ o općeprihvaćenoj praksi, koja je mogla dovesti do povlačenja cjelokupna pravnog argumenta iznesena na

opoziva na dva načina). Takav naziv instituta bio je prihvaćen i u onodobnoj literaturi, primjerice, poznatu komentaru hrvatsko-mađarskoga procesnog prava Ivana Kitonića iz 1624. (cf. Kitonić Kostajnički, I., *Directio Methodica Processvs Iudiciarii Juris Consuetudinarij, Inclyti Regni Hungariae* (= *Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva*), Zagreb, 2004., c. VIII, q. 22 i 23, str. 334–336. *Contra ibid.*, q. 27, str. 344, gdje se rabi termin *revocatio procuratoris*). U suvremenoj literaturi upotrebljava se termin u inverziji (cf. Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 132, i Rady, *op. cit.* u bilj. 4, str. 67, doduše s rječju *procurator* u množini, kao *revocatio procuratorum*). Umjesto riječi *revocatio*, odnosno *revocare* u *Tripartitu* se *passim* rabi i *retractatio*, odnosno *retractare* (v. npr. *Tripartitum* II, 79, pr. i 1 te sam naslov poglavlja 80).

⁷ Rani sustavni pregled i komentar cjelokupna tadašnjega hrvatsko-mađarskog procesnog prava može se naći u Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, s tretmanom instituta *procuratoris revocatio* na str. 334–347. Daljnji su relevantni pregledi, koji uključuju i procesna pitanja pa i *procuratoris revocatio*, poredani kronološkim redom: Szegedi, J., *Tripartitum juris hungarici tyrocinium*, Zagreb, 1736. (*procuratoris revocatio* na str. 281–289); Huszty, S., *Jurisprudentia practica, liber 1*, Trnava, 1766. (*procuratoris revocatio* na str. 151–156); Fleischhacker, J., *Institutiones juris hungarici, liber 3*, Bratislava, 1795. (*procuratoris revocatio* na str. 212–219); Georch, E., *Jus patrium, liber 3*, Bratislava, 1817. (*procuratoris revocatio* na str. 204–213); Kelemen, E., *Institutiones juris hungarici privati, liber 3*, Budim, 1818. (*procuratoris revocatio* na str. 246–255); Kövy, A., *Elementa jurisprudentiae hungaricae*, Sárospatak, 1830. (*procuratoris revocatio* na str. 559–563). Noviji integralni pregled na hrvatskom jeziku nalazi se u Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), gdje se *procuratoris revocatio* obrađuje na str. 396–399.

⁸ Cf. Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 396.

⁹ *Tripartitum* II, 79, pr. U pravilu je najvjerojatnije bila riječ o strankama kao zastupanim osobama, ali *revocatio* u odnosu na svog prokuratora mogli su poduzeti i drugi sudionici u procesu (Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 396).

¹⁰ Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, q. 25, str. 340 *sqq.*

¹¹ V. Huszty, *op. cit.* u bilj. 7, str. 151; Fleischhacker, *op. cit.* u bilj. 7, str. 212; Kelemen, *op. cit.* u bilj. 7, str. 246; Kövy, *op. cit.* u bilj. 7, str. 260.

sudu.¹² *Revocatio* je u načelu uvijek podrazumijevala neku pogrešku ili zabunu prokuratora u predmetnoj radnji koja se opoziva.¹³

Procuratoris revocatio načelno je morala poduzeti sama stranka koja je bila prisutna na sudu, a ne koji drugi prokurator.¹⁴ Međutim, čini se da je bila raširena praksa po kojoj su to radili punomoćnici (*plenipotentiarii*).¹⁵ U svakom slučaju, *revocatio* se poduzimala pred sudcem pred kojim je bila poduzeta radnja koja se opoziva, odnosno pred sudcem koji je bio posebno određen za tu svrhu ili kojemu je predmet bio proslijeđen.¹⁶ Pritom je morala biti dana nova ispravljena i reformulirana izjava, odnosno poduzeta radnja, inače se opoziv nije uzimao u obzir.¹⁷ U pravilu se *revocatio* mogla poduzeti u svakoj parnici uz neke manje iznimke.¹⁸ Nakon opozivanja predmetna se radnja u pravilu nije mogla ponovi

¹² Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 132; cf. Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 396.

¹³ *Tripartitum* II, 80, 2; Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, q. 23, str. 336; Szegedi, *op. cit.* u bilj. 7, str. 286; Huszty, *op. cit.* u bilj. 7, str. 152; Georch, *op. cit.* u bilj. 7, str. 205; Kelemen, *op. cit.* u bilj. 7, str. 246; Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 397.

¹⁴ Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, q. 22, str. 334 *sqq.*

¹⁵ V. Szegedi, *op. cit.* u bilj. 7, str. 286; Huszty, *op. cit.* u bilj. 7, str. 151; Georch, *op. cit.* u bilj. 7, str. 207; Kelemen, *op. cit.* u bilj. 7, str. 247; Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 397; Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 132, bilj. 83. Ovdje se može primijetiti distinkcija koja u pravu *Tripartita* postoji između funkcija koje su imali *procurator* i *plenipotentiarius* u procesu. Ponešto u raskoraku s tradicionalnim poimanjem funkcije prokuratora, on se ovdje definira kao zastupnik čije su radnje opozive, čime zapravo nemaju isti učinak kao da ih je poduzela sama zastupana osoba, dok to vrijedi za radnje koje poduzme *plenipotentiarius*. O tomu će više biti riječi u sljedećim dijelovima rada koji se posebno bave prokuratorovim funkcijama u rimskom pravu i rimskoj pravnoj tradiciji te opozivošću njegovih radnji od zastupane osobe.

¹⁶ *Tripartitum* II, 79, 1; Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, q. 24, str. 338; Huszty, *op. cit.* u bilj. 7, str. 152; Kelemen, *op. cit.* u bilj. 7, str. 248.

¹⁷ *Tripartitum* II, 79, pr.; Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, q. 22, str. 334; Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 399. Lanović također navodi kako je na kraljevskome sudbenom stolu i na banskom stolu rok za opoziv bio tri dana, dok se na ostalim sudovima *revocatio* morala poduzeti isti dan kad je poduzeta predmetna radnja (*ibid.*).

¹⁸ U pet slučajeva većeg nasilja, kad bi se stranke odrekle pravnih lijekova (*procuratoris revocatio* smatrala se pravnim lijekom, o čemu će biti više riječi u nastavku teksta), odnosno ako bi pravni lijekovi bili isključeni po zakonu te ako bi parničar već bio primio dio iznosa koji mu je trebao platiti njegov protivnik u parnici (Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 397).

ti.¹⁹ Tekst samog opoziva bio je predviđen u općem formularu kojemu je trebalo dodati specifične podatke pojedinog slučaja.²⁰

Postojala su razrađena i poprilično komplicirana pravila o stadijima procesa u kojima se mogla poduzeti *procuratoris revocatio* te nadovezanim različitim pristojbama koje su se pritom morale platiti. To je, dakako, vezano za tadašnje opće funkcioniranje procesa i njegove različite pojavne oblike, pa potanko obrazlaganje te problematike nije potrebno. U grubim crtama, *procuratoris revocatio* mogla se poduzeti istoga dana kad je učinjena predmetna radnja, u sljedećim danima, ali unutar istog razdoblja u kojem je sud zasjedao²¹, a iznimno i nakon donesene presude.²² Ako bi se *procuratoris revocatio* poduzimala isti dan, ne bi se uopće plaćala pristojba, za kasnije opozive plaćalo se šest florina, a za one nakon donesene presude čak 200 florina.²³ U smislu primjene Tripartita na hrvatskim prostorima može se istaknuti jedan *specificum*, naime, odredba po kojoj je posljednji navedeni iznos u odnosu na stanovnike Slavonije bio prepolovljen te je iznosio 100 florina.²⁴

¹⁹ Osim u slučaju kad prokurator ne bi iznio neki prigovor, a zastupana osoba naknadno opozove neki drugi bitni dio iznesena argumenta. Tada se nakon iznošenja propuštena prigovora moglo ponovno iznositi ono što je bilo opozvano (*ibid.*).

²⁰ Za tekst formulara v. Huszty, *op. cit.* u bilj. 7, str. 154; Fleischhacker, *op. cit.* u bilj. 7, str. 218; Kelemen, *op. cit.* u bilj. 7, str. 248.

²¹ Sudovi su zasjedali periodično u više razdoblja u godini koja su se vezivala za određene katoličke blagdane (v. Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. I, q. 3, str. 10 *sqq.*; Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 346, Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 121).

²² Za detalje v. *Tripartitum* II, 80 i 81; Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, q. 25, str. 338 *sqq.*; Szegedi, *op. cit.* u bilj. 7, str. 286 *sqq.*; Huszty, *op. cit.* u bilj. 7, str. 152 *sq.*; Fleischhacker, *op. cit.* u bilj. 7, str. 215 *sqq.*; Georch, *op. cit.* u bilj. 7, str. 208 *sqq.*; Kelemen, *op. cit.* u bilj. 7, str. 249 *sqq.*; Kövy, *op. cit.* u bilj. 7, str. 560 *sqq.*; Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 397 *sq.*

²³ V. *Tripartitum* II, 80, 3; Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 132. Lanović navodi kako je običajem izmijenjeno pravilo po kojem se uopće nije plaćala pristojba ako bi do opoziva došlo isti dan kad je bila poduzeta predmetna radnja (Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 397). U svakom slučaju, u pravilu su od plaćene pristojbe dvije trećine trebale pripasti sudcu, a jedna suprotnoj stranci, ali se uobičajilo sve davati sudcu (*ibid.*, str. 398). Ako pristojba ne bi bila plaćena, opoziv se nije uzimao u obzir (*ibid.*, str. 399).

²⁴ V. *Tripartitum* III, 3, I i 2. Općenito o različitosti i specifičnosti tadašnjega običajnog prava na hrvatskim prostorima u odnosu na Mađarsku v. Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1943), str. 95 *sq.*

Navedena pravila očito su imala svrhu obeshrabrivanja olaka posezanja za opozivom²⁵, vjerojatno slično kao i odredba Tripartita koja je izričito zabranjivala prijevarno poduzimanje opoziva radi produljivanja procesa i maltretiranja druge stranke.²⁶ Međutim, ta pravila očito nisu spriječila iznimno produljivanje procesa, koji je u jednome ekstremnom primjeru premašio čak 60 godina, dakle gotovo cijeli ljudski vijek.²⁷ Primjeri upotrebe tog instituta kao i ponavljanje cijelog procesa kao njegova česta posljedica u slučaju kad bi se poduzeo nakon donesene presude, svrstavaju ga zapravo među pravne lijekove.²⁸ Zbog toga je *procuratoris revocatio* svrstana među pravne lijekove i u nizu komentara hrvatsko-mađarskoga procesnog prava.²⁹

Unatoč tomu, po svojem postojanju i učincima *procuratoris revocatio* dosta svjedoči i o značenju i položaju prokuratora u pravu Tripartita. Kako je napomenuto, opozivost radnji prokuratora bila je načelno ograničena, ali se u praksi očito vrlo rašireno upotrebljavala. Ali i samo njezino postojanje dosta govori o konceptu prokulture u samom Tripartitu i u njegovoj naknadnoj primjeni. Opozivost radnji prokuratora, u širem kontekstu opozivost radnji procesnih zastupnika i pomoćnika općenito, glavna je tema zasebna poglavlja. Međutim, prije toga potrebno je dati opći pregled funkcija koje su *procurator* i *advocatus* imali kao temeljni procesni zastupnici i pomoćnici u rimskom pravu i rimsko-kanonskom procesu.

²⁵ Radi konteksta, ovdje se može napomenuti kako je najviša pristojba od 200 florina bila otprilike jednaka jednogodišnjoj plaći notara u gradu Kremnici, tada u Kraljevini Mađarskoj, u 15. st., dakle u stoljeću neposredno prije donošenja Tripartita. Plaća za 1423. godinu tako je iznosila 201,8 florina (v. Štefánik, M., *The Kremnica Town Book of Accounts*, u: Zaoral, R. (ur.), *Money and Finance in Central Europe During the Later Middle Ages*, New York, 2016., str. 42–58, str. 51).

²⁶ *Tripartitum* II, 80, 4.

²⁷ Vidi Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 131 *sq.*, i Rady, *op. cit.* u bilj. 4, str. 69.

²⁸ V. *Tripartitum* II, 79, pr.; Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 132.

²⁹ Kitonić je izlaganje o tom institutu svrstao s prizivom, novim suđenjem i odgodom (*De Appellatione, Novo Iudicio, Procuratorum Revocatione, et Reiecta*, Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, str. 298 *sqq.*). Szegedi navodi kako je *procuratoris revocatio* pravni lijek ili *juridicum remedium* (Szegedi, *op. cit.* u bilj. 7, str. 286), a ista logika postoji i u Georch, *op. cit.* u bilj. 7, str. 204, Kelemen, *op. cit.* u bilj. 7, str. 240, i Jung, J., *Darstellung des ungarischen Privat-Rechtes*, vol. 3, Beč, 1818., str. 302. Naposljetku, i Lanović *procuratoris revocatio* izričito svrstava u poglavlje posvećeno pravnim lijekovima (*De remediis iuridicis*, Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 399 *sqq.*).

3. FUNKCIJE PROKURATORA I ADVOKATA U RIMSKOM PRAVU I RIMSKO-KANONSKOM PROCESU

Procurator je u najširem smislu osoba koja u skladu s nalogom obavlja određene radnje umjesto druge osobe.³⁰ U predmetnoj analizi najvažniji je *procurator* kao osoba koja nastupa umjesto druge osobe u procesu, koji je u određenim izvorima rimskoga prava poznat i kao *procurator ad litem*.³¹ Općenito govoreći, procesni prokurator proizišao je od prokuratora cijele imovine (*procurator omnium bonorum*), koji je obavljao sve potrebne poslove u upravljanju tuđom imovinom.³² Još od vremena rane Republike bogatiji građani običavali su svojim oslobođenimcima povjeriti upravljanje imovinom, a kako je to često podrazumijevalo i vođenje sudskih postupaka, vrlo se rano ustanovila samostalna procesna prokuratura.³³

Prokuratura je počivala na neformalnu odnosu između zastupane osobe i prokuratora, koji je najčešće bio *mandatum*.³⁴ Neformalnost je bila glavna karakteristika prokurate, kojom se bitno razlikovala od starijeg oblika zastupanja

³⁰ Cf. Forcellini, E. et al. (ur.), *Lexicon totius latinitatis*, vol. 3, Padova, 1965., str. 882; Saggio, E. et al. (ur.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. 4, 1, Pariz, 1908., str. 662.

³¹ Za više o prokuratoru općenito v. Serrao, F., *Il procurator*, Milano, 1947. *Procurator ad litem* zasebna je tema u Mecke, B., *Die Entwicklung des „procurator ad litem“*, *Studia et documenta historiae et iuris*, vol. 28, 1962., str. 100–161. Novija analiza, uza svu relevantnu literaturu, može se naći u Miceli, M., *Studi sulla „rappresentanza“ nel diritto romano*, vol. 1, Milano, 2008., str. 105–331. Od Augusta nadalje postojao je i *procurator* kao funkcija u državnoj upravi. O tomu više u Eck, W., *Procurator*, u: Cancik, H.; Schneider, H., *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, vol. 10, Stuttgart, 2001., str. 366–369; Volkmann, H., *Procurator*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W., *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, vol. 4, München, 1972., str. 1151, i Orestano, R., *Procurator (procuratores)*, u: Azara, A.; Eula, E., *Novissimo digesto italiano*, vol. 13, Torino, 1966., str. 1246–1247, sve s uputama na izvore i daljnju literaturu.

³² Kaser, M., *Das römische Zivilprozessrecht*, München, 1996., str. 213.

³³ Kaser, M., *Das römische Privatrecht, erster Abschnitt (das altrömische, das vorklassische und klassische Recht)*, München, 1971., str. 265 sq. i 587.

³⁴ Kaser, *op. cit.* u bilj. 32, str. 214. Za više o mandatu u rimskom pravu v. Halbwachs, V. T., *Mandatum*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, vol. 7, Stuttgart, 1999., str. 798–800; Medicus, D., *Mandatum*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, vol. 3, München, 1969., str. 946–947; Kreller, O., *Mandatum*, u: Wissowa, G. (ur.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. 14, 1, Stuttgart, 1928., str. 1015–1025; Zimmermann, R., *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cape Town, 1992., str. 413–432; Kaser, *op. cit.* u bilj. 33, str. 577–580, s iscrpnim uputama na daljnju literaturu.

kod kojeg se *cognitor* imenovao strogo formalnim putem.³⁵ U svakom slučaju, zastupanje kod prokuratora funkcioniralo je na način da bi zastupana osoba morala prihvatiti određene radnje koje je prokurator za nju poduzeo.³⁶ Radi osiguravanja tog prihvaćanja postojala su posebna sredstva, *cautio de rato* (*cautio ratam rem dominum habiturum*) i *cautio iudicatum solvi*. *Cautio de rato* bila je jamstvo koje je u određenim situacijama morao dati prokurator tužitelja u procesu, kojom je jamčio da će osoba koju zastupa prihvatiti prokuratorove radnje te da neće drugi put podizati tužbu. S druge strane, za prokuratora tuženika bila je predviđena *cautio iudicatum solvi*, kojom je jamčio da će tuženik prihvatiti njegove radnje, odnosno rezultat procesa.³⁷ U grubim crtama, ta je situacija ostala podjednaka i u postklasičnom i Justinijanovu pravu, uz to što je kod Justinijana nestao *cognitor* te je prokuratura postala glavni oblik procesnog zastupanja.³⁸

Advocatus je od samoga početka imao drukčiju funkciju od prokuratorove. Kao osoba s određenom ulogom u sudskom procesu postojao je od ranijih razdoblja rimskoga prava, ali su tijekom razvoja postojale razlike u njegovu položaju i funkcijama.³⁹ Nema puno pravnih izvora iz ranijih razdoblja rimskog prava koji bi izravno svjedočili o njegovim funkcijama.⁴⁰ Zbog toga se dosta zaključaka donosi na temelju nepravne literature.⁴¹ Potpuno je drukčija situacija u postklasičnom i Justinijanovu pravu, pa tako, primjerice, njegov *Codex* sadržava cijeli titul posvećen toj tematici, C. 2, 7, naslovljen *De advocatis diversorum iudiciorum*.

U svakom slučaju, izvorna funkcija koju je imao *advocatus* povezana je s etimologijom te riječi, koja upućuje na to da je on bio osoba pozvana za pomoć,

³⁵ Više o tomu, s uputama na daljnju literaturu, u Kaser, *op. cit.* u bilj. 32, str. 210 *sqq.*

³⁶ Općenito o problemima zastupanja u rimskom pravu u Quadrato, R., *Rappresentanza (diritto romano)*, u: Morati, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto*, vol. 38, Milano, 1987., str. 417–435, i Orestano, R., *Rappresentanza (diritto romano)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo digesto italiano*, vol. 14, Torino, 1967., str. 795–800. Novija temeljita analiza, uz relevantnu literaturu, može se naći u Miceli, *op. cit.* u bilj. 31.

³⁷ Detaljnije o tomu u Kaser, *op. cit.* u bilj. 32, str. 214 *sqq.*

³⁸ *Ibid.*, str. 560 *sqq.*; cf. Kaser, M., *Das römische Privatrecht, zweiter Abschnitt (die nachklassischen Entwicklungen)*, München, 1975., str. 100 *sqq.*

³⁹ Za opći pregled razvoja advokature u rimskom pravu v. Crook, J., *Legal Advocacy in the Roman World*, London, 1995.

⁴⁰ Cf. Romac, A., *Marcijal o rimskim advokatima*, Odvjetnik, vol. 46, br. 1-2, 1973., str. 25–41, str. 25 *sq.*

⁴¹ Cf. Mayer-Maly, T., *Advocatus*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, vol. 1, Stuttgart, 1964., str. 80–81. U domaćoj literaturi postoji vrijedna analiza na temelju Marcijalovih epigrama i Juvenalovih satira (Romac, *op. cit.* u bilj. 43 i Romac, A., *Rimski advokati u Juvenalovim satirama*, Odvjetnik, vol. 47, br. 7-8, 1974., str. 265–276).

ad (auxilium) vocatus.⁴² Ta pomoć mogla je značiti davanje konkretnih savjeta, ali katkad samo i prisutnost advokata uz stranku na sudu u obliku svojevrsne moralne potpore.⁴³ Njihova savjetodavna funkcija nije značila da su od samog početka advokati morali biti pravno obrazovani. Dapače, u ranijim razdobljima strogo se razlikovala funkcija advokata kao općeg pomoćnika na sudu od funkcije davanja stručne pravne pomoći, koju su pružali *iuris periti* ili stručnjaci u pravu.⁴⁴ Međutim, s vremenom se ta situacija promijenila te je uloga advokata postala neodvojiva od određena pravnog znanja. Već Dioklecijanov *Edictum de pretiis rerum venalium* iz 301. g. navodi advokata kao istoznačan termin s pravnim stručnjakom, *advocatus sive iuris peritus*.⁴⁵ S vremenom je došlo do veće profesionalizacije tog zanimanja te se uz druge uvjete počelo zahtijevati pravno obrazovanje, a prakticirajući advokati bili su organizirani u posebne kolegije.⁴⁶ U Justinijanovu pravu to je potpuno samostalna profesija u kojoj advokati, poznati i pod drugim nazivima⁴⁷, kao pravno obrazovane osobe pružaju stručnu pomoć strankama u procesu i poduzimaju određene procesne radnje (*postulare*).⁴⁸

⁴² Cf. Paulus, C. G., *Advocatus*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, vol. 1, Stuttgart, 1996., str. 136–137, str. 136; Romac, A., *Advokati i advokatura u rimskom postklasičnom pravu*, *Odvjetnik*, vol. 44, br. 11–12, 1971., str. 427–447, str. 428, bilj. 8; Cernelutti, F., *Avvocato e procuratore (premissa)*, u: Morati, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto*, vol. 4, Milano, 1959., str. 644–646, str. 645; Hogan, J. J., *Judicial Advocates and Procurators*, Washington, 1941., str. 3; Forcellini, E. et al. (ur.), *Lexicon totius latinitatis*, vol. 1, Padova, 1940., str. 110; Kubitschek, W., *Advocatus*, u: Wissowa, G. (ur.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. 1, Stuttgart, 1894., str. 436–438, str. 436. Temeljit popis antičkih izvora u kojima se javlja termin *advocatus* može se naći u: *Thesaurus linguae latinae*, vol. 1, Leipzig, 1900., str. 891–892.

⁴³ Paulus, *op. cit.* u bilj. 42, str. 136 sq.; Kubitschek, *op. cit.* u bilj. 42, str. 437; Saglio, E. et al. (ur.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. 1, Pariz, 1875., str. 89. Poznati primjer nalazi se u Svetonijevoj biografiji cara Augusta, gdje je August pomagao svojem prijatelju na način da je bio prisutan na procesu (Suetonius, *De vita Caesarum, Divus Augustus* 56, 3).

⁴⁴ Mayer-Maly, *op. cit.* u bilj. 41, str. 80.

⁴⁵ *Edictum de pretiis rerum venalium* VII, 74 i 75.

⁴⁶ Za više v. Kaser, *op. cit.* u bilj. 32, str. 563 sqq., a u domaćoj literaturi posebno Romac, *op. cit.* u bilj. 42, str. 431 sqq.

⁴⁷ Npr. *iuris periti, togati, scholastici, iuris consulti, causidici, (causarum) patroni, oratores*, etc. (Kaser, *op. cit.* u bilj. 32, str. 563; Rasi, P., *Avvocati e procuratori (diritto romano)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo digesto italiano*, vol. 1, 2, Torino, 1964., str. 1662–1663, str. 1663; Kubitschek, *op. cit.* u bilj. 42, str. 437).

⁴⁸ Kaser, *op. cit.* u bilj. 32, str. 563. Više o tomu što je *postulare* uključivalo u Crook, *op. cit.* u bilj. 39, str. 159 sq.

Iz kratka i nužno pojednostavnjena izlaganja jasno je koje su bile funkcije prokuratora i advokata u rimskom pravu, i da su bile različite. Unatoč činjenici da u postklasičnom pravu nije bilo rijetko da advokati budu ujedno i prokuratori određenim osobama⁴⁹, i dalje su to bile konceptualno i praktično razdvojene funkcije i procesne uloge. Prokuratorova temeljna funkcija bila je zastupati stranku na sudu, odnosno nastupati umjesto nje kad je ona odsutna, na način i u okvirima u kojima je to bilo moguće realizirati u rimskom pravu. S druge strane, advokat je, u svojem razvijenom obliku, pružao strankama svoju stručnu i profesionalnu pomoć u pravnim stvarima, u pravilu uz prisutnost stranaka.⁵⁰

Takvo uređenje preuzeto je u srednjovjekovnoj obradi i recepciji rimskoga prava, odnosno u rimsko-kanonskom procesu. Tako već u 12. st. poznati glosator Bulgarus u svojem pismu papinskom kancelaru Haimericu potanko opisuje funkcije advokata koje odgovaraju navedenu uređenju u rimskom pravu.⁵¹ Brojni *ordines iudicarii* koji su uređivali rimsko-kanonski proces redom se potanko bave i prokuratorima i advokatima, kojima također dodjeljuju podjednake funkcije kao i u rimskom pravu.⁵² Različitost i razdvojenost njihovih funkcija potpuno je zadržana i u jezičnom smislu.⁵³ U daljnjem razvoju došlo je do snažnije profesionalizacije obaju zanimanja. Renesansa rimskog prava u sjevernoj Italiji i sve veća kompleksnost pravnih problema u praksi otvorili su put traženosti advokatskog zanimanja.⁵⁴ Uz to, u okrilju Crkve, gdje se uostalom rimsko-kanonski proces

⁴⁹ Cf. Kaser, *op. cit.* u bilj. 32, str. 563.

⁵⁰ Ta distinkcija izrijekom je istaknuta u D. 50, 13, 1, 11 (Ulp. 8 *de omn. trib.*): *Advocatos accipere debemus omnes omnino, qui causis agendis quoquo studio operantur: non tamen qui pro tractatu, non adfuturi causis, accipere quid solent, advocatorum numero erunt* (Advokatima trebamo smatrati sve one koji se posvećuju vođenju parnica; ne ubrajaju se među advokate pak oni koji se obično pojavljuju na sudu radi upravljanja parnicom umjesto odsutnih).

⁵¹ *Karissimo amico*, str. 2 sq.

⁵² Za prokurore v. Litewski, W., *Der römisch-kanonische Zivilprozeß nach den älteren ordines iudicarii*, vol. 1, Kraków, 1999., str. 156–175, a za advokate *ibid.*, str. 176–185. U tekstu je sustavno opisano uređenje, dok su u bilješkama detaljne upute na pojedine izvore.

⁵³ Za značenje i primjenu termina *procurator* u srednjovjekovnome latinskom jeziku v. Frenz, Th., *Procurator*, u: Auty, R. (ur.), *Lexikon des Mittelalters*, vol. 7, München, 1995., str. 237–238, i Du Cange, C. du F. (ur.), *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. 6, Niort, 1886., str. 521–522, a za advokata Gilles, H., *Advokat*, u: Auty, R. (ur.), *Lexikon des Mittelalters*, vol. 1, München, 1980., str. 171–172, i Du Cange, C. du F. (ur.), *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. 1, Niort, 1883., str. 103–113.

⁵⁴ Cf. Fiorelli, P., *Avvocato (diritto romano e intermedio)*, u: Morati, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto*, vol. 4, Milano, 1959., str. 646–649, str. 647.

i razvio, zbog njezine hijerarhijske i kompleksne organizacije prokuratura je kao oblik zastupanja bila iznimno važna.⁵⁵ Postupno se počelo tražiti pravno obrazovanje za oba zanimanja, a ustanovljivale su se i zasebne profesionalne organizacije i advokata i prokuratora (proktora).⁵⁶ Iako linija razgraničenja među dvama zanimanjima nije bila uvijek potpuno jasna, pa su se termini *advocatus* i *procurator* znali upotrebljavati kao istoznačnice⁵⁷, ipak ih se u cjelini može smatrati sasvim razdvojenim profesijama. U pravilu su prokuratori imali skromniju društvenu pozadinu, za advokate se tražilo više pravno obrazovanje, a to je bilo i puno unosnije zanimanje, koje je često dovodilo i do napredovanja u društvenoj hijerarhiji.⁵⁸ Naposljetku, konceptualna razdvojenost tih profesija vidljiva je i u mnogim suvremenim velikim europskim pravnim poredcima (s važnom iznimkom Njemačke), pa se tako u talijanskom pravu razlikuju *avvocato* i *procuratore*, u francuskom *avocat* i *avoué*, a u engleskom, uz određene razlike u odnosu na kontinentalna prava, *barrister* i *solicitor*.⁵⁹ Najjasniji kontinuitet i u jezičnom i sadržajnom smislu postoji u pozitivnome kanonskom pravu, koje i danas poznaje obje zasebne funkcije.⁶⁰

⁵⁵ Cf. Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 34, str. 55; Caridi, S. C., *Rappresentanza (diritto canonico)*, u: Morati, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto*, vol. 38, Milano, 1987., str. 485–489, str. 486 *sqq.*; Rasi, P., *Avvocati e procuratori (diritto intermedio)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo digesto italiano*, vol. 1, 2, Torino, 1964., str. 1664–1666, str. 1664.

⁵⁶ Za taj razvoj v. posebno Brundage, J. A., *The Medieval Origins of the Legal Profession*, Chicago, 2008., str. 349 *sqq.* i Brundage, J. A., *The Medieval Advocate's Profession*, *Law and History Review*, vol. 6, br. 2, 1988., str. 439–464, str. 442 *sqq.*

⁵⁷ V. Brundage, *op. cit.* u bilj. 56 (1988), str. 444; Fiorelli, *op. cit.* u bilj. 54, str. 647. Cf. Landau, P., *Europäische Rechtsgeschichte und kanonisches Recht im Mittelalter*, Badenweiler, 2013. (=Landau, P., *Die Erteilung des Anwaltsmandats in der Geschichte des kanonischen Rechts. Zugleich zu Bernardus Papiensis und Otto Papiensis*, u: Geimer, R. (ur.), *Wege zur Globalisierung des Rechts. Festschrift für Rolf A. Schutze*, München, 1999., str. 413–425), str. 543 *sqq.*

⁵⁸ Temeljita analiza u odnosu na crkvene advokate i procuratore može se naći u Brundage, *op. cit.* u bilj. 56 (2008), str. 349 *sqq.* (advokati) i str. 353 *sqq.* (procuratori). Općenito o pravnom obrazovanju u tom razdoblju u Baade, H. W., *The Education and Qualification of Civil Lawyers in Historical Perspective: From Jurists and Orators to Advocates, Procurators and Notaries*, u: Cairns, J. W.; Robinson, O. F. (ur.), *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History. Studies in Honour of Alan Watson*, London, 2001., str. 213–234, str. 219–224.

⁵⁹ V. Carnelutti, *op. cit.* u bilj. 42, str. 645. Za kompletnu analizu razvoja zanimanja *solicitor* u engleskom pravu, koje u određenoj mjeri odgovara prokuratorovoj funkciji u rimskom pravu i rimsko-kanonskom procesu, v. Kirk, H., *Portrait of a Profession. A History of the Solicitor's Profession, 1100 to the Present Day*, London, 1976.

⁶⁰ V. *Codex iuris canonici* VII, IV, II, cann. 1481–1490 (*De procuratoribus ad lites et advocatis*); cf. Hülskamp, M., *Procurator*, u: Kasper, W. *et al.* (ur.), *Lexikon für Theologie*

Kako se može vidjeti, važne razlike između prokuratora i advokata postojale su u njihovu socijalnom podrijetlu, obrazovanju, društvenom položaju, ali i – što je u predmetnoj analizi najvažnije – u njihovim funkcijama. Temeljna je uloga prokuratora i u rimskom pravu i u rimsko-kanonskom procesu zastupanje određene osobe, odnosno nastupanje u procesu umjesto nje, dok je advokat pružao stručnu pravnu pomoć i poduzimao određene procesne radnje za stranku. Kako će se vidjeti iz izlaganja koje slijedi, kod obojice je postojala mogućnost opoziva određenih radnji koje su poduzeli. Međutim, jasno je kako su zbog njihovih različitih funkcija i kontekst i posljedice tog opoziva morali biti sasvim različiti. U tekstu koji slijedi analiziraju se obje mogućnosti opoziva s kritičkim osvrtom na uređenje u pravu Tripartita.

4. OPOZIVOST RADNJI PROKURATORA I ADVOKATA U RIMSKOM PRAVU I RIMSKO-KANONSKOM PROCESU

Jasno je da opozivost radnji procesnog zastupnika nije specifičnost Tripartita te da je *procuratoris revocatio* u konceptualnom i terminološkom smislu morala biti odnekud preuzeta. Općenito govoreći, u literaturi postoje brojne rasprave o izvorima kojima se Werböczy koristio pri stvaranju Tripartita.⁶¹ U vezi s cjelokupnim procesom opisanim u Tripartitu navodi se kako je uglavnom podudaran s rimsko-kanonskim procesom koji se tada upotrebljavao u Europi.⁶² Što se tiče instituta *procuratoris revocatio*, u literaturi se kratko ističe kako je preuzet iz crkvenog, dakle kanonskog prava.⁶³ Međutim, kako će se vidjeti poslije, taj institut može se dovesti u vezu i s mogućnošću opoziva radnje koju je pogreškom poduzeo *advocatus* za svoju stranku, što se u rimskom pravu i rimskoj pravnoj tradiciji nazivalo *error advocatorum*. Objе tvrdnje podrobnije se analiziraju u nastavku.

und Kirche, vol. 8, Freiburg, 1999., str. 622, i Maritz, H., *Advocatus*, u: Kasper, W. et al. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 1, Freiburg, 1993., str. 175–176. Analiza povijesnog razvoja advokata i prokuratora u kanonskom pravu može se naći u Hogan, *op. cit.* u bilj. 42.

⁶¹ Za detalje v. Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2005), str. xxxii *sqq.*, s uputama na daljnju literaturu.

⁶² Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 121, i Rady, *op. cit.* u bilj. 4, str. 55.

⁶³ Rady kao izvor izrijekom navodi „*ecclesiastical law*“ (Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2015), str. 132, i Rady, *op. cit.* u bilj. 4, str. 67).

4.1. *Revocatio* u kontekstu procesnog zastupanja preko prokuratora

Što se tiče rimskog prava, sam koncept zastupanja bio je takav da radnje koje bi poduzeo prokurator nisu imale izravne učinke na zastupanu osobu, nego ih je ona morala posebno prihvatiti. Zbog toga su i postojala određena sredstva u procesu kojima su prokuratori jamčili da će zastupana osoba prihvatiti njihove radnje, što je sve već napomenuto. Zbog toga u rimskom pravu ne može biti riječi o opozivu radnje prokuratora, nego se u slučaju potrebe za tim ona mogla jednostavno ne prihvatiti. *Revocatio* je postojala u kontekstu prokurature, ali s drukčijim značenjem. Naime, kako je odnos između zastupane osobe i prokuratora bio mandat, zastupana osoba, odnosno mandant, mogla je tim sredstvom otkazati mandat, a samim time i prokuraturu.⁶⁴ Međutim, ovdje je *revocatio* funkcionirala kao način prestanka obveznog odnosa, bez utjecaja na radnje poduzete prije tog prestanka.⁶⁵

Ponešto je drukčija situacija u rimsko-kanonskom procesu. Naime, na temelju određenih izvora može se zaključiti kako je tu zastupana osoba u određenim situacijama mogla opozvati svojeg prokuratora, što se ističe i u literaturi.⁶⁶ Zbog specifična konteksta rimsko-kanonskog procesa i općih različitosti u odnosu na rimsko pravo, navedeni izvori zaslužuju pobližu analizu. Najprije, općenit načelni stav bio je da prokuratorove radnje imaju obvezujući učinak za zastupanu osobu.⁶⁷ Nadalje, kako je i u rimsko-kanonskom procesu prokuratura počivala na mandatu⁶⁸, također je bilo moguće opozvati je koristeći se *revocatio*. Tako *ordo iudiciarius* Tankreda iz Bolonje (13. st.) pozivajući se na *Digesta* detaljno navodi situacije u kojima je prokurator morao dati *cautio de rato*, odnosno *cautio iudicatum solvi*. Pritom implicira kako ta jamstva postoje zbog toga što je u navedenim slučajevima moguće da zastupana osoba opozove radnje svog prokuratora.⁶⁹ Također, u određenim slučajevima u kanonskom pravu *revocatio*

⁶⁴ Literatura koja se odnosi na mandat može se naći u bilj. 34, na početku poglavlja koje se bavi prokuraturom u rimskom pravu.

⁶⁵ V. Halbwachs, *op. cit.* u bilj. 34, str. 799; Kaser, *op. cit.* u bilj. 33, str. 578, bilj. 18; Medicus, *op. cit.* u bilj. 34, str. 947; Kreller, *op. cit.* u bilj. 34, str. 1020 sq.

⁶⁶ V. Brundage, *op. cit.* u bilj. 56 (2008), str. 356, bilj. 41, i Litewski, *op. cit.* u bilj. 52, str. 173, bilj. 265.

⁶⁷ *Summa decretalium*, Bernardus Papiensis 1, 29, 1, 7; *Summa super titulis decretalium*, Goffredus Tranensis, *De procuratoribus* par. 18 (str. 67).

⁶⁸ O tomu detaljnije Litewski, *op. cit.* u bilj. 52, str. 165 sq., 173, s uputama na izvore. Cf. Landau, *op. cit.* u bilj. 57, str. 565 sqq..

⁶⁹ V. *Ordo iudiciarius*, Tancredus 2, 16, 2, gdje se na kraju zaključuje: „*in his enim casibus, quia reus revocare potest, quod per eius procuratorem factum est, duplex cautio exponetur a*

mandata na kojemu je počivala prokuratura mogla je dovesti do nevaljanosti presude donesene u procesu na kojem je sudjelovao opozvani prokurator.⁷⁰ Postoje i određene referencije na mogućnost opoziva radnje koju je poduzeo prokurator zbog toga što je bio u zabludi (*error*) ili u slučaju kad je bio *falsus procurator*, odnosno kad nije imao odgovarajuće ovlaštenje od zastupane osobe.⁷¹ Naposljetku, i možda najvažnije u ovoj analizi, može se naći i tvrdnja kako se u slučaju prokuratorova prekoračenja ovlasti iz mandata za koje je zastupana osoba znala ona treba odmah (*statim*) suprotstaviti predmetnom prekoračenju jer će u protivnom njime biti obvezana.⁷²

Na temelju tih izvora može se zaključiti sljedeće. U osnovi, *revocatio* u kontekstu prokurate u rimsko-kanonskom procesu slijedi rimsko pravo tako što je to jedan od načina prestanka mandata na kojemu počiva prokuratura. Međutim, karakteristično je za rimsko-kanonski proces što je razvoj pošao i korak dalje. Kako se može vidjeti u analiziranim izvorima, moguće neprihvatanje radnji prokuratora, zbog kojih su u rimskom pravu postojala posebna jamstva, ovdje se tumači kao opozivanje njegovih radnji. Nadalje, *revocatio* mandata vezana za prokuraturu mogla je u određenim situacijama dovesti do nevaljanosti procesa u kojem je on sudjelovao, čime su zapravo bile opozvane njegove procesne radnje. U slučajevima pogreške koju bi počinio prokurator primjenjivala su se pravila rimskog prava o zabludi, što zapravo znači da je njegova procesna radnja mogla biti bez učinka ako bi zastupana osoba dokazala zabludu. Naravno, ako bi koju procesnu radnju poduzeo *falsus procurator*, dakle osoba bez odgovarajućeg ovlaštenja, njegove radnje također nisu bile obvezujuće za zastupanu osobu. Ali najvažnije od svega, *procurator* je po kanonskom pravu mogao čak i prekoračiti svoja ovlaštenja, a da njegove radnje ipak budu obvezujuće za zastupanu osobu ako ih ona prvom prigodom ne opozove. Sve to upućuje na zaključak kako

procuratore rei, et iudicatum solvi, et ratam rem dominum habiturum“ (u ovim, dakle, slučajevima, u kojima tuženik može opozvati, što je učinjeno po njegovu prokuratoru (istaknuo autor), traži se dvostruko jamstvo od tuženikova prokuratora, i *iudicatum solvi* i *ratam rem dominum habiturum*).

⁷⁰ V. *Liber extra* 1, 38, 3, 4 i 13; cf. *Ordo iudiciarius*, Tancredus 1, 6, 7.

⁷¹ Za situacije vezane za *error* v. *Summa Hostiensis* 1, *De procuratore* par. 14 (str. 395) i *Apparatus Glossarum in 3 Comp.* 1, 4, 1 (str. 31 sq.), a za one u kojima postoji *falsus procurator* v. *Ordo iudiciarius*, Tancredus 1, 6, 1 (bilj. 10, str. 114 sq.) i *Summa super titulis decretalium*, Goffredus Tranensis, *De procuratoribus* par. 18 (str. 67).

⁷² V. *Glossa ordinaria*, Bernardus Parmensis 1, 29, 32 (str. 370, glosa *Protinus contradixit*), gdje se navodi: „*si procurator fines mandati excedit domino sciente, quid praeiudicet domino nisi statim contradicat*“ (ako prokurator prekorači granice mandata uz znanje gospodara, time je on obvezan osim ako se odmah tomu ne suprotstavi); cf. *ibid.* 2, 6, 1 (str. 569, glosa *Procuratoris*).

revocatio u kontekstu prokuratora u rimsko-kanonskom procesu ima drukčiji karakter od onoga u rimskom pravu. To sredstvo više nije samo način prestanka mandata i prokuratora nego i sredstvo koje se može odnositi na opozivanje pojedinih procesnih radnji.

Međutim, cijelo to uređenje zapravo postoji u iznimno specifičnim okolnostima. Kako je već napomenuto prije, prokuratura je bila veoma važan koncept u pravu Crkve s obzirom na njezinu hijerarhiju i kompleksnu organizaciju. Zbog toga je sasvim prirodna očita tendencija kanonskog prava koja naglašava izravan učinak prokuratorovih radnji za zastupanu osobu te pritom dopušta njihov opoziv u određenim izvanrednim situacijama. Posebno je u tom smislu ilustrativna mogućnost da čak procesne radnje izvan granica ovlaštenja imaju učinak za zastupanu osobu. U pravu Tripartita, kako se može vidjeti iz prijašnjih izlaganja, *procuratoris revocatio* ima sasvim drukčiju svrhu. Pravila koja uređuju to sredstvo nemaju svrhu proširiti ovlasti prokuratora, nego ih ograničiti u korist zastupanih osoba. Zbog toga *procuratoris revocatio* i jest bila svrstana u pravne lijekove. Osim toga, moglo bi se reći da termin *procurator* u sustavu Tripartita ima zapravo drukčije značenje od onog koje je postojalo u rimskom pravu i općenito u rimsko-kanonskom procesu. Kako se može vidjeti iz izlaganja posvećena funkcijama prokuratora i advokata, *procurator* je inače osoba koja zastupa neku drugu osobu i čije je radnje u pravilu izravno obvezuju. U pravu Tripartita, međutim, takva se osoba zove *plenipotentiarius*, dok je prokuratorova funkcija bliža advokatu u tradicionalnom smislu.⁷³ Ta terminološka specifičnost hrvatsko-mađarskog prava primijećena je još od najranijih komentara predmetnoga procesnog prava. Tako već Szegedi navodi da *procurator* i *advocatus* imaju inače različite funkcije u civilnom i kanonskom pravu, ali da je situacija u Mađarskoj drukčija te da su *procurator*, *advocatus* i *causidicus* sinonimi kojima se označava (tradicionalna) advokatska djelatnost.⁷⁴ U naknadnim komentarima hrvatsko-mađarskog procesnog prava to je već samorazumljivo te je sasvim uobičajeno u kontekstu procesnog zastupanja koristiti se navedenim terminima kao istoznačnicama (*advocatus seu procurator*).⁷⁵ Naposljetku, i Lanović, baveći se privatnim pravom Tripartita,

⁷³ V. Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, q. 25, str. 336 *sqq.*; Szegedi, *op. cit.* u bilj. 7, str. 281. Općenito govoreći, *plenipotentiarius* u rimsko-kanonskom procesu jednostavno je prokurator koji ima ovlasti poduzimati sve radnje za zastupanu osobu, odnosno ima *plena potestas* (cf. Brundage, *op. cit.* u bilj. 56 (2008), str. 354; Post, G., *Studies in Medieval Legal Thought. Public Law and the State 1100-1322*, New Jersey, 1964., str. 97 *sqq.*).

⁷⁴ V. Szegedi, *op. cit.* u bilj. 7, str. 281 *sq.*

⁷⁵ V. Jung, *op. cit.* u bilj. 29, str. 297; Frank, I., *Principia juris civilis hungarici*, vol. 2, Pešta, 1829., str. 357; Markovics, J., *Epitome institutionum juris hungarici privati*, Budim, 1830., str. 283.

prokuratora naziva odvjetnikom, što bi zapravo bio prijevod termina *advocatus* kako se uobičajeno shvaća.⁷⁶ Zbog činjenice da se termini *procurator* i *advocatus* u pravu Tripartita upotrebljavaju kao istoznačnice, kao relevantna u predmetnoj analizi pojavljuje se i tradicionalna funkcija advokata, odnosno mogućnost opoziva radnji koje bi poduzeo advokat. U rimskom pravu i rimsko-kanonskom procesu taj je opoziv bio moguć kad bi postojao *error advocatorum* i to je predmet izlaganja koje slijedi.

4.2. *Error advocatorum* u rimskom pravu i rimsko-kanonskom procesu

Kako se može vidjeti iz izlaganja posvećena funkcijama advokata, u postklasičnom razdoblju rimskog prava snažnije se profesionaliziralo to zanimanje te su općenito advokati više angažirani u procesu. Zbog toga se javila potreba reguliranja situacija u kojoj advokat napravi određenu pogrešku (*error*) pri poduzimanju procesnih radnji i time naštetiti stranci.⁷⁷ Tako *Codex Theodosianus* iz 438. g. sadržava konstituciju cara Konstantina (306. – 337.) u kojoj se kratko navodi kako pogreška advokata u procesu ne šteti strankama.⁷⁸ Međutim, već su tijekom 3. st. bile donesene konstitucije koje su pobliže uredile navedeni

⁷⁶ Lanović navodi termine *procurator*, *advocatus* i *causidicus* kao sinonime, a prevodi ih riječju *odvjetnik* (v. Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1929), str. 341, 396). *Plenipotentarius* se pak prevodi kao *punomoćnik* (*ibid.*, str. 339). Taj je problem Pergošić u svojem prijevodu Tripartita na hrvatski iz 1574. izbjegao tako što je naveo jednostavno termin *procurator* (v. Pergošić, I., *Decretum 1574. Hrvatski kajkavski editio princeps*, Čakovec, 2003., str. 155 *sqq.* (str. lxxv *sq.* u izvorniku)). U suvremenom prijevodu Kitonićeva komentara hrvatsko-mađarskoga procesnog prava riječ *procurator* prevodi se kao *zastupnik*, a *plenipotentarius* kao *punomoćnik* (v. Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, c. VIII, q. 25, str. 335 *sqq.*).

⁷⁷ Ovdje valja napomenuti kako se termin *error* u rimskom pravu može odnositi na zabludu kao razlog nevaljanosti pravnog posla, ali i jednostavno na neku pogrešku, kako se upotrebljava u izvorima koji se referiraju na pogreške advokata u procesu (cf. Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, vol. 43, br. 2, 1953., str. 333–809, str. 456 (unosi *Error* i *Error advocatorum*)). Za temeljit prikaz upotrebe termina *error* u izvorima v. *Thesaurus linguae latinae*, vol. 5, Leipzig, 1931. – 1953., str. 814–820, i Forcellini, E. et al. (ur.), *Lexicon totius latinitatis*, vol. 2, Padova, 1940., str. 299–300. Više o zabludi u rimskom pravu u Kaser, *op. cit.* u bilj. 33, str. 237–242, s iscrpnim uputama na izvore i daljnju literaturu. Pogreške advokata u kontekstu *error iuris* analiziraju se u Winkel, L., *L'erreur de droit dans les procédures classiques et postclassiques romaines et l'histoire des articles 1356 et 2052 du Code civil*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, vol. 53, br. 3-4, 1985., str. 321–331.

⁷⁸ V. CTh. II, XI (*De erroribus advocatorum*).

problem. One su poslije bile unesene u Justinijanov *Codex*, gdje postoji poseban titul, C. 2, 9, naslovljen *De errore advocatorum vel libellos seu preces concipientium*. U predmetnoj analizi najvažnije su prva i treća konstitucija u tom titulu. Tako C. 2, 9, 1 (*Imp. Alexander A. Aureliae*) iz 227. godine glasi:

*Ea, quae advocati praesentibus his quorum causae aguntur adlegant, perinde habenda sunt, ac si ab ipsis dominis litium proferantur.*⁷⁹

Treća konstitucija tog titula, koja se odnosi izravno na *error advocatorum*, C. 2, 9, 3 (*Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Ulpiae*) iz 294. godine, glasi:

*Sententiis finita negotia rescriptis revocari non oportet. Nec enim quae constituta sunt, ut advocatorum error litigatoribus non noceat, tibi etiam opitulari possunt, cum te praesentem nequae causae palam ex continente, id est triduo proximo, contradixisse neque post sententiam appellationis remedio, si tibi haec displicebat, usam proponas.*⁸⁰

Prema citiranim konstitucijama uređenje je bilo sljedeće. Stranke su u slučajevima kad su prisustvovalе procesu zajedno s vlastitim advokatima, što je u načelu bilo pravilo, bile vezane njihovim izjavama, odnosno procesnim radnjama, osim ako bi im se odmah, u roku od tri dana, odnosno u prizivu, suprotstavile.

Ta su pravila u cjelini bila prihvaćena u srednjovjekovnoj obradi i recepciji rimskog prava te u rimsko-kanonskom procesu. Navedene konstitucije ponajprije su prihvatili brojni srednjovjekovni civilisti.⁸¹ U osnovi su bile prihvaćene odredbe citiranih konstitucija pa se tako navodilo kako pogreške advokata štete prisutnim strankama ako ne podnesu prigovor u roku od tri dana.⁸² Pod pogreškom advokata moglo se podrazumijevati i priznanje (*confessio*).⁸³ Također je dalje bio ekspliciran sadržaj navedene odredbe te se navodilo kako pogreške advokata ne mogu naštetiti odsutnim strankama, dodavši i one čije duševno

⁷⁹ „Ono što advokati izjave u prisutnosti onih čiju parnicu vode neka se uzima kao da su izjavile same stranke.“

⁸⁰ „Parnice koje su završile presudom ne smiju se ponovno pokretati putem reskripata. Jer ti ne može pomoći ustanovljeno pravilo kako pogreška advokata ne šteti strankama, s obzirom na to da tvrdiš kako si bio prisutan, nisi podnio prigovor tada, odnosno u sljedeća tri dana (istaknuo autor), niti si nakon presude, ako ti nije odgovarala, koristio pravni lijek priziva.“

⁸¹ U analizi se koristilo sljedećim izdanjem sa zbirnim glosama i komentarima: *Codicis Dn. Iustiniani Sacratissimi Imp. PP. Avgvsti, Repetitae Praelectionis Libri Duodecim*, Lyon, 1627. Za *error advocatorum* v. *ibid.*, str. 395 sqq.

⁸² *Ibid.*, str. 395 (Cujacius, uvod).

⁸³ *Ibid.*, str. 397 (glosa *Advocati error (marginalis)*).

stanje ne dopušta razumijevanje procesa.⁸⁴ S obzirom na to da su stranke u pravilu mogle same ispraviti vlastite izjave ili radnje do kraja procesa, odnosno do presude, ista je mogućnost dana i u odnosu na radnje advokata.⁸⁵ Uz to, najvjerojatnije na temelju C. 2, 9, 3, gdje se spominje pravni lijek, dopuštena je mogućnost ispravljanja pogreške i u prizivu.⁸⁶ Pri pozivanju na pogrešku advokata stranka se trebala suprotstaviti toj pogrešci (*contradicere*)⁸⁷ ili ispraviti (*corrigere*)⁸⁸ odnosno opozvati tu pogrešku (*revocare*).⁸⁹

Brojni *ordines iudicarii* također su izravno dotaknuli to pitanje. Prije spomenuto Bulgarovo pismo Haimericu iz 12. stoljeća u opisu funkcije advokata navodi kako su se njegove pogreške mogle opozvati u roku od tri dana.⁹⁰ Takve odredbe mogu se naći na brojnim drugim mjestima, a nerijetko se izravno povezuju s citiranim konstitucijama koje sadržava Justinijanov *Codex*.⁹¹ Zbog toga se može zaključiti kako je navedeno uređenje opoziva određene radnje advokata kad postoji *error advocatorum* bilo općeprihvaćeno u rimsko-kanonskom procesu.⁹²

⁸⁴ *Ibid.*, str. 395 sq. (Vivianus, glosa *Ea qua i Presentibus*).

⁸⁵ *Ibid.*, str. 396 (Vivianus, glosa *Ea qua*). Iako je riječ o većemu vremenskom i kontekstualnom skoku, ovdje se može kao povijesni *curiosum* istaknuti suvremeno hrvatsko uređenje u Zakonu o parničnom postupku (*Narodne novine*, br. 53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01, 117/03, 88/05, 02/07, 84/08, 123/08, 57/11, 148/11, 25/13, 89/14). Prema čl. 93., st. 2 i čl. 221., st. 2 navedenog zakona, ako stranka izmijeni ili opozove činjenicu koju je priznao punomoćnik na ročištu kojem stranka nije prisustvovala, sud će pri ocjenjivanju priznanja postupiti jednako kao da je stranka najprije sama priznala određenu činjenicu, a zatim izmijenila ili opozvala priznanje. Može se primijetiti kako se u pozadini navedene odredbe nalazi mogućnost opoziva (*revocatio*) određene radnje punomoćnika u istoj mjeri u kojoj je stranci moguće opozvati vlastite radnje, što je u svojoj biti argumentacija za opoziv izjave koju daje Vivianus u citiranoj glosi.

⁸⁶ *Ibid.*, str. 398 (Baldus).

⁸⁷ Npr. *ibid.*, str. 395 (Cujacius, uvod).

⁸⁸ Npr. *ibid.*, str. 397 (Vivianus, glosa *Perinde*) i 398 (Baldus).

⁸⁹ Npr. *ibid.*, str. 397 (Vivianus, glosa *Ea qua*) i 398 (Baldus).

⁹⁰ *Karissimo amico*, str. 3.

⁹¹ V. *Summa de ordine iudicario*, Magister Damasus XXXII (str. 26) i *Ordo iudicarius*, Codex Bambergensis VIII (str. 303), a za izravne referencije na Justinijanov *Codex* v. *Ordo iudicarius*, Tancredus 3, 15, 4 (str. 265); *Ordo iudiciorum*, Pseudo-Ulpianus, *De Advocatis* (str. 28, bilj. 86); *Ordo iudicarius „Scientiam“* XXVII (str. 48); *Summa de ordine iudicario*, Ricardus Anglicus XXVI (str. 35 sq.) i *Summa introductoria*, Bonaguida IV, 4 (str. 325 sqq.).

⁹² Cf. Litewski, *op. cit.* u bilj. 52, str. 181 sq., s iscrpnim uputama na izvore.

Kako se može vidjeti, postoje određene sličnosti između opoziva kad postoji *error advocatorum* i instituta *procuratoris revocatio* u Tripartitu. Općenito, kako je već napomenuto, prokurator u pravu Tripartita zapravo je bliži advokatu nego prokuratoru kako su tradicionalno shvaćene njihove uloge. Uz to, *procuratoris revocatio* morala je počivati na određenoj pogrešci prokuratora, što je istaknuto u dijelu koji opisuje taj institut, isto kao i opozivanje radnje advokata. Jednako tako, u oba se slučaja pri opozivanju morala ispraviti odnosno reformulirati predmetna radnja. Također, srodnost se može pronaći i u tomu što je u oba slučaja bio moguć opoziv u kontekstu pravnih lijekova, odnosno priziva. Na jezičnoj razini može se istaknuti da se i u kontekstu opoziva izjave advokata vezane za *error advocatorum* u djelima srednjovjekovnih civilista pojavljuje glagol *revocare*. Sve navedene poveznice između dvaju instituta možda postoje uglavnom na sadržajnoj razini, ali ni u kojem slučaju ne bi trebale biti zanemarive.

5. ZAKLJUČAK

Procuratoris revocatio u pravu Tripartita institut je za koji se može reći da je tipičan proizvod svoga vremena jer su u njemu sadržani elementi vezani za partikularno hrvatsko-mađarsko pravo, ali i snažne poveznice s rimskim pravom i rimskom pravnom tradicijom, odnosno rimsko-kanonskim procesom. Kao elementi specifičnog prava mogu se navesti minuciozne odredbe vezane za različite stadije procesa u kojima se *procuratoris revocatio* mogla poduzeti te pristojbe koje su se s tim u vezi morale plaćati, odnosno posljedice za tijek i trajanje procesa u cjelini. U smislu veze s rimskim pravom i rimskom pravnom tradicijom, prethodna analiza pokazala je različite poveznice s opozivom koji je bio moguć u kontekstu prokurate i advokature.

Nema sumnje da je na terminološkoj razini *procuratoris revocatio* preuzeta iz pravila rimsko-kanonskog procesa koja se bave prokuratorom, što se pravilno ističe u literaturi. Međutim, analiza je pokazala da sasvim očite sadržajne poveznice postoje i s opozivom vezanim za *error advocatorum*. Glavne razlike proizlaze iz specifična poimanja termina *procurator* u pravu Tripartita, koji je zapravo bliži pojmu *advocatus* kako je on tradicionalno shvaćen, dok tipične funkcije prokuratora u pravu Tripartita ispunjava *plenipotentarius*. U tom smislu moglo bi se reći da se u institutu *procuratoris revocatio* u Tripartitu može primijetiti blaga aberacija u odnosu na glavne smjerove recepcije pravila vezanih za prokurate i advokate, i to u terminološkom, a posljedično i sadržajnom smislu.

Ne može se sa sigurnošću odrediti koji je razlog tomu. Općenito govoreći o sastavljanju Tripartita, postoji mišljenje po kojemu je Werböczy neke stvari samostalno dosta mijenjao ili čak izmišljao ne vodeći uvijek računa o mađarskome

običajnom pravu.⁹³ Također, sasvim je prihvaćen stav po kojemu je Werböczy unio neke odredbe u Tripartit s namjerom jačanja položaja srednjeg i nižeg plemstva u odnosu na kralja i više plemstvo.⁹⁴ Iako je riječ o nagađanju, moguće je da su na temelju slične „demokratske tendencije“, kako to naziva Lanović⁹⁵, prokurator, kao u pravilu osobe sa skromnijom društvenom pozadinom, dobili položaj koji je inače pripadao advokatima. Vjerojatnije od toga, moguće je i da je tada na hrvatsko-mađarskome pravnom području jednostavno postojalo puno više prokuratora s obzirom na činjenicu da se za advokate tražilo veće pravno obrazovanje koje je bilo vrlo skupo i prilično nedostupno. Na temelju toga, bilo u običajnom pravu koje je Werböczy samo prenio u Tripartit bilo njegovom osobnom intervencijom, možda je prokurator jednostavno preuzeo funkciju koju je tradicionalno imao advokat jer nije bilo dovoljno advokata na koje bi se odnosila navedena pravila. U svakom slučaju, takva *procuratoris revocatio* u obliku u kakvu se javlja u Tripartitu postala je važan i široko primjenjivan institut hrvatsko-mađarskog prava, bez obzira na činjenicu što u terminološkom i sadržajnom smislu nije bila potpuno usklađena s rimskom pravnom tradicijom. Tragovi te neusklađenosti ostali su vidljivi u cjelokupnu razdoblju primjene i relevantnosti Tripartita, čemu svjedoči niz komentara hrvatsko-mađarskoga procesnog prava citiranih u ovom radu, počevši od Kitonićeva u 17. stoljeću pa do Lanovićeva u 20. stoljeću.

Diskrepancija između teoretskog ideala temeljena na rimskom pravu i rimskoj pravnoj tradiciji te modela kakav je postojao u pravu Tripartita očito nije izazvala nikakve veće poteškoće u praktičnoj primjeni. Međutim, *procuratoris revocatio* u pravu Tripartita svakako ostaje važan primjer jednoga od smjerova i načina recepcije rimskog prava koji je ostavio dugotrajan trag u životu jednoga pravnog područja. Kao glavne odrednice toga razvoja mogu se navesti postojanje jasnih terminoloških i sadržajnih veza s rimskim pravom i rimskom pravnom tradicijom, ali i utjecaj određenih povijesnih okolnosti pa možda i nekih slučajnosti koje su utjecale na specifičnost razvoja u odnosu na glavne smjerove recepcije. U tom smislu, okolnosti nastanka, razvoja i primjene instituta *procuratoris revocatio* svjedoče o posebnostima recepcije rimskog prava u pravu Tripartita, čega zacijelo nisu jedini primjer.

⁹³ V. Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2005), str. xxxiii sq.; Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1943), str. 79. Već Kitonić iznosi prigovor o nepoštivanju mađarskoga običajnog prava u Kitonić, *op. cit.* u bilj. 6, C. I, q. IX, str. 38. Iscrpno o običaju u Tripartitu u Ibbetson, D., *Custom in the Tripartitum*, u: Rady, M. (ur.), *Custom and Law in Central Europe*, Cambridge, 2003., str. 13–23.

⁹⁴ V. Rady, *op. cit.* u bilj. 2 (2005), str. xxxviii; Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1943), str. 77.

⁹⁵ Lanović, *op. cit.* u bilj. 2 (1943), str. 77, u kontekstu neposredno prije spomenuta izjednačavanja različitih plemićkih slojeva.

IZVORI

- Apparatus Glossarum in 3 Comp.*, Johannes Teutonicus, preuzeto iz: Pennington, K. (ur.), *Johannis Teutonicus Apparatus glossarum in Compilationem tertiam*, vol. 1, Vatikan, 1981.
- Codex*, Justinijan, preuzeto iz: Frier, B. W. (ur.), *The Codex of Justinian*, vol. 1-3, Cambridge, 2016.
- Codex iuris canonici*, preuzeto s: http://www.vatican.va/latin/latin_codex.html (15. siječnja 2018.).
- Codex Theodosianus*, preuzeto iz: Mommsen, T.; Meyer, P. M., *Theodosiani libri XVI*, vol. 1-2, Berlin, 1905.
- Codicis Dn. Ivstiniani Sacratissimi Imp. PP. Avgvsti, Repetitae Praelectionis Libri Duodecim*, Lyon, 1627. (Zbirni komentari i glose na Justinijanov *Codex*).
- De vita Caesarum*, Svetonije, preuzeto iz: Rolf, J. C. (ur.), *Suetonius*, vol. 1-2, London, 1913. – 1914.
- Digesta*, preuzeto iz: Watson, A. (ur.), *The Digest of Justinian*, vol. 1-4, Philadelphia, 1998.
- Edictum de pretiis rerum venalium*, Dioklecijan, preuzeto iz: Lauffer, S., *Diokletians Preisedikt*, Berlin, 1971.
- Glossa ordinaria*, Bernardus Parmensis, preuzeto iz: *Decretales D. Gregorii Papae IX, suae integrati una cum glossis restitut ae.*, Rim, 1582.
- Karissimo amico* (Bulgarovo pismo Haimericu), preuzeto iz: Wahrmund, L., *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter*, vol. 4, 1, Innsbruck, 1925. (prijevod na engleski jezik dostupan u: Brasington, B., *Order in the Court. Medieval Procedural Treatises in Translation*, Leiden, 2016.).
- Liber extra (Decretales Gregorii IX)*, preuzeto iz: Richter, E. L., *Corpus iuris civilis*, vol. 2 (*Decretalium collectiones*), Graz, 1959.
- Ordo iudiciarius*, Codex Bambergensis (*Quia iudiciorum quedam*), preuzeto iz: Schulte, J. F. von, *Der Ordo iudiciarius des Codex Bambergensis*, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe, vol. 70, Beč, 1870., str. 285–326.
- Ordo iudiciorum*, Pseudo-Ulpianus, preuzeto iz: Haenel, G. F., *Incerti auctoris Ordo iudiciorum (Ulpianus de edendo)*, Leipzig, 1838. (prijevod na engleski jezik dostupan u: Brasington, B., *Order in the Court. Medieval Procedural Treatises in Translation*, Leiden, 2016.).
- Ordo iudiciarius „Scientiam“ (Scientiam omnes naturaliter)*, preuzeto iz: Wahrmund, L., *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter*, vol. 2, 1, Aalen, 1962.

- Ordo iudiciarius*, Tancredus (*Assiduis postulationibus*), preuzeto iz: Bergmann, F. (ur.), *Pilii Tancredi Gratiae libri de iudiciorum ordine*, Göttingen, 1842.
- Summa decretalium*, Bernardus Papiensis, preuzeto iz: Laspeyres, E. A. T. (ur.), *Bernardi Papiensis, Faventini episcopi Summa decretalium*, Regensburg, 1860.
- Summa de ordine iudiciario*, Magister Damasus (*Si quis vult*), preuzeto iz: Wahr-
mund, L., *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter*,
vol. 4, 4, Aalen, 1962.
- Summa de ordine iudiciario*, Ricardus Anglicus (*Editio sine scriptis*), preuzeto iz:
Wahrmund, L., *Quellen zur Geschichte des römisch-kanonischen Processes im Mi-
ttelalter*, vol. 2, 3, Aalen, 1962.
- Summa Hostiensis*, Henricus de Segusio Hostiensis, preuzeto iz: *Henrici de Segusio
Cardinalis Hostiensis Summa aurea*, Venecija, 1574.
- Summa introductoria*, Bonaguida, preuzeto iz: Wunderlich, A. (ur.), *Anecdota quae
processum civilem spectant*, Göttingen, 1841.
- Summa super titulis decretalium*, Goffredus Tranensis, preuzeto iz: *Gottfredo da
Trani Summa super titulis decretalium*, Aalen, 1968.
- Tripartitum*, preuzeto iz: Bak, J. M. et al. (ur.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae*,
tomus V: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae per Stephanum
de Werbewcz editum*, Budimpešta, 2005.
- Zakon o parničnom postupku, *Narodne novine*, br. 53/91, 91/92, 58/93, 112/99,
88/01, 117/03, 88/05, 02/07, 84/08, 123/08, 57/11, 148/11, 25/13, 89/14.

LITERATURA

- Baade, H. W., *The Education and Qualification of Civil Lawyers in Historical Perspec-
tive: From Jurists and Orators to Advocates, Procurators and Notaries*, u: Cairns, J.
W.; Robinson, O. F. (ur.), *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and
Legal History. Studies in Honour of Alan Watson*, London, 2001., str. 213–234.
- Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American
Philosophical Society, New Series, vol. 43, br. 2, 1953., str. 333–809.
- Brundage, J. A., *The Medieval Advocate's Profession*, *Law and History Review*, vol.
6, br. 2, 1988., str. 439–464.
- Brundage, J. A., *The Medieval Origins of the Legal Profession*, Chicago, 2008.
- Caridi, S. C., *Rappresentanza (diritto canonico)*, u: Morati, C.; Pugliatti, S. (ur.),
Enciclopedia del diritto, vol. 38, Milano, 1987., str. 485–489.
- Carnelutti, F., *Avvocato e procuratore (premessa)*, u: Morati, C.; Pugliatti, S. (ur.),
Enciclopedia del diritto, vol. 4, Milano, 1959., str. 644–646.

- Crook, J., *Legal Advocacy in the Roman World*, London, 1995.
- Čepulo, D., *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, Zagreb, 2016.
- Du Cange, C. du F. (ur.), *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. 1, Niort, 1883.
- Du Cange, C. du F. (ur.), *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. 6, Niort, 1886.
- Eck, W., *Procurator*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, vol. 10, Stuttgart, 2001., str. 366–369.
- Fiorelli, P., *Avvocato (diritto romano e intermedio)*, u: Morati, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto*, vol. 4, Milano, 1959., str. 646–649.
- Fleischhacker, J., *Institutiones juris hungarici, liber 3*, Bratislava, 1795.
- Forcellini, E. et al. (ur.), *Lexicon totius latinitatis*, vol. 1, Padova, 1940.
- Forcellini, E. et al. (ur.), *Lexicon totius latinitatis*, vol. 2, Padova, 1940.
- Forcellini, E. et al. (ur.), *Lexicon totius latinitatis*, vol. 3, Padova, 1965.
- Frank, I., *Principia juris civilis hungarici*, vol. 2, Pešta, 1829.
- Frenz, Th., *Procurator*, u: Auty, R. (ur.), *Lexikon des Mittelalters*, vol. 7, München, 1995., str. 237–238.
- Georch, E., *Jus patrium, liber 3*, Bratislava, 1817.
- Gilles, H., *Advokat*, u: Auty, R. (ur.), *Lexikon des Mittelalters*, vol. 1, München, 1980., str. 171–172.
- Halbwachs, V. T., *Mandatum*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, vol. 7, Stuttgart, 1999., str. 798–800.
- Hogan, J. J., *Judicial Advocates and Procurators*, Washington, 1941.
- Hülkamp, M., *Prokurator*, u: Kasper, W. et al. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 8, Freiburg, 1999., str. 622.
- Huszty, S., *Jurisprudentia practica, liber 1*, Trnava, 1766.
- Ibbetson, D., *Custom in the Tripartitum*, u: Rady, M. (ur.), *Custom and Law in Central Europe*, Cambridge, 2003., str. 13–23.
- Jung, J., *Darstellung des ungarischen Privat-Rechtes*, vol. 3, Beč, 1818.
- Kaser, M., *Das römische Privatrecht, erster Abschnitt (das altrömische, das vorklassische und klassische Recht)*, München, 1971.
- Kaser, M., *Das römische Privatrecht, zweiter Abschnitt (die nachklassischen Entwicklungen)*, München, 1975.
- Kaser, M., *Das römische Zivilprozessrecht*, München, 1996.
- Kelemen, E., *Institutiones juris hungarici privati, liber 3*, Budim, 1818.
- Kirk, H., *Portrait of a Profession. A History of the Solicitor's Profession, 1100 to the Present Day*, London, 1976.

- Kitonić Kostajnički, I., *Directio Methodica Processvs Iudicarij Juris Consuetudinarij, Incltyi Regni Hungariae* (= *Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva*), Zagreb, 2004.
- Kövy, A., *Elementa jurisprudentiae hungaricae*, Sárospatak, 1830.
- Kreller, O., *Mandatum*, u: Wissowa, G. (ur.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. 14, 1, Stuttgart, 1928., str. 1015–1025.
- Kubitschek, W., *Advocatus*, u: Wissowa, G. (ur.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. 1, Stuttgart, 1894., str. 436–438.
- Landau, P., *Europäische Rechtsgeschichte und kanonisches Recht im Mittelalter*, Badenweiler, 2013. (=Landau, P., *Die Erteilung des Anwaltsmandats in der Geschichte des kanonischen Rechts. Zugleich zu Bernardus Papiensis und Otto Papiensis*, u: Geimer, R. (ur.), *Wege zur Globalisierung des Rechts. Festschrift für Rolf A. Schutze*, München, 1999., str. 413-425).
- Lanović, M., *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929.
- Lanović, M., *Stjepan pl. Verböcz, veliki učitelj staroga našega prava*, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 126=277, br. 1, 1943., str. 65–102.
- Litewski, W., *Der römisch-kanonische Zivilprozeß nach den älteren ordines iudicarij*, vol. 1, Krakov, 1999.
- Maritz, H., *Advocatus*, u: Kasper, W. et al. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 1, Freiburg, 1993., str. 175–176.
- Markovics, J., *Epitome institutionum juris hungarici privati*, Budim, 1830.
- Mayer-Maly, T., *Advocatus*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, vol. 1, Stuttgart, 1964., str. 80–81.
- Mecke, B., *Die Entwicklung des „procurator ad litem“*, *Studia et documenta historiae et iuris*, vol. 28, 1962., str. 100–161.
- Medicus, D., *Mandatum*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, vol. 3, München, 1969., str. 946–947.
- Miceli, M., *Studi sulla „rappresentanza“ nel diritto romano*, vol. 1, Milano, 2008.
- Orestano, R., *Procurator (procuratores)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo digesto italiano*, vol. 13, Torino, 1966., str. 1246–1247.
- Orestano, R., *Rappresentanza (diritto romano)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo digesto italiano*, vol. 14, Torino, 1967., str. 795–800.
- Paulus, C. G., *Advocatus*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, vol. 1, Stuttgart, 1996., str. 136–137.
- Pergošić, I., *Decretum 1574. Hrvatski kajkavski editio princeps*, Čakovec, 2003.
- Péter, L., *The Irrepressible Authority of the Tripartitum*, u: Bak, J. M. et al. (ur.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae, tomus V: Tripartitum opus iuris consuetudinarij*

- inlyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, Budimpešta, 2005., str. xiii-xxvi.
- Petrak, M., *Rimsko pravo kao pozitivno pravo u Republici Hrvatskoj. Prilog tumačenju Zakona o načinu primjene pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. godine*, Hrvatska pravna revija, vol. 6, br. 10, 2006., str. 1–11.
- Post, G., *Studies in Medieval Legal Thought. Public Law and the State 1100-1322*, New Jersey, 1964.
- Quadrato, R., *Rappresentanza (diritto romano)*, u: Morati, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto*, vol. 38, Milano, 1987., str. 417–435.
- Radovčić, V., *Pokušaj kodifikacije građanskog prava u staroj Jugoslaviji („Predosnova Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju“)*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 7, br. 1, 1975., str. 249–307.
- Rady, M., *Customary Laws in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*, Oxford, 2015.
- Rady, M., *Hungarian Procedural Law and Part Two of the Tripartitum*, u: Rady, M. (ur.), *Custom and Law in Central Europe*, Cambridge, 2003., str. 47–70.
- Rady, M., *Stephen Werböczy and his Tripartitum*, u: Bak, J. M. et al. (ur.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae, tomus V: Tripartitum opus iuris consuetudinarii inlyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, Budimpešta, 2005., str. xxvii-xliv.
- Rasi, P., *Avvocati e procuratori (diritto intermedio)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo digesto italiano*, vol. 1, 2, Torino, 1964., str. 1664–1666.
- Rasi, P., *Avvocati e procuratori (diritto romano)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo digesto italiano*, vol. 1, 2, Torino, 1964., str. 1662–1663.
- Romac, A., *Advokati i advokatura u rimskom postklasičnom pravu*, Odvjetnik, vol. 44, br. 11-12, 1971., str. 427–447.
- Romac, A., *Marcijal o rimskim advokatima*, Odvjetnik, vol. 46, br. 1-2, 1973., str. 25–41.
- Romac, A., *Rimski advokati u Juvenalovim satirama*, Odvjetnik, vol. 47, br. 7-8, 1974., str. 265–276.
- Saglio, E. et al. (ur.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. 1, Pariz, 1875.
- Saglio, E. et al. (ur.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. 4, 1, Pariz, 1908.
- Serrao, F., *Il procurator*, Milano, 1947.
- Szabó, B. P., *Das system der Rechtspflege*, u: Máthé, G. (ur.), *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*, Budimpešta, 2017., str. 271-320.
- Szegedi, J., *Tripartitum juris hungarici tyrocinium*, Zagreb, 1736.

Štefánik, M., *The Kremnica Town Book of Accounts*, u: Zaoral, R. (ur.), *Money and Finance in Central Europe During the Later Middle Ages*, New York, 2016., str. 42–58.

Thesaurus linguae latinae, vol. 1, Leipzig, 1900.

Thesaurus linguae latinae, vol. 5, Leipzig, 1931. – 1953.

Volkman, H., *Procurator*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, vol. 4, München, 1972., str. 1151.

Winkel, L., *L'erreur de droit dans les procédures classiques et postclassiques romaines et l'histoire des articles 1356 et 2052 du Code civil*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, vol. 53, br. 3-4, 1985., str. 321–331.

Zimmerman, R., *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Cape Town, 1992.

*Summary***Henrik-Riko Held*****PROCURATORIS REVOCATIO
IN THE LAW OF *TRIPARTITUM*****

In this article the author analyses procuratoris revocatio in the law of Tripartitum of Stephen Werböczy, which provided for a recall of a statement, or any procedural action made by a procurator (proctor) in the proceedings. Firstly, he gives an account of the arrangement of procuratoris revocatio in the Tripartitum and presents all the relevant implications. Further, he outlines the main functions of procurator and advocatus in Roman law and the Roman legal tradition. After that, he deals with the possibility of recalling procedural actions made by them, specifically addressing revocatio (recall) in the context of procurators, and the rules regulating the recall of the advocate's statements, both in Roman law and in Romano-canonical procedure. On this basis he gives a final evaluation of the relevance of the Roman legal tradition in the context of procuratoris revocatio in the law of Tripartitum.

Keywords: procuratoris revocatio, error advocatorum, representation in civil procedure, Tripartitum, Roman law

* Henrik-Riko Held, Ph. D., Assistant Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb; hhheld@pravo.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6217-2655

** This paper was co-funded by the Croatian Science Foundation with a project no. 6988 "Transformation of Civil Justice under the Influence of Global and Regional Integration Processes. Unity and Diversity".